

دانشگاه پیام نور

مبانی جمعیت‌شناسی

(رشته علوم اجتماعی)

سعید تمنا

WWW.KOOLAB.IR

تمنا، سعید،
 مبانی جمعیت‌شناسی (رشته علوم اجتماعی) / تألیف سعید تمنا. — [ویراست ۲
 ؟]. — تهران: دانشگاه پیام‌نور، ۱۳۸۴.
 سیزده، ۲۵۸ ص. — (دانشگاه پیام نور؛ ۱۱۵۱. گروه علوم اجتماعی؛ (۱/۴۰))
 فهرستی بر اساس اطلاعات فیبا.
 واژه‌نامه.
 کتابنامه: ص. [۲۵۱] - ۲۵۳.

۱. آموزش از راه دور ایران. ۲. جمعیت‌شناسی — آموزش برنامه‌ای. الف.
 دانشگاه پیام‌نور. ب. عنوان.
 LC ۵۸۰۸ / الف ۹ت۸
 ۱۳۸۴
 کتابخانه ملی ایران
 ۳۷۸ / ۱۷۵۰۹۵۵
 م ۸۴ - ۱۳۵۹۳

دانشگاه پیام‌نور

مبانی جمعیت‌شناسی

سعید تمنا

ویراستار علمی: سعید کیاکجوری

حروفچینی و نمونه‌خوانی: مدیریت تدوین

رسام و طراح جلد: فرشته فلاح‌دوست

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: انتشارات دانشگاه پیام‌نور

شمارگان: ۸۰۰۰ نسخه

نوبت و تاریخ چاپ: چاپ یازدهم در شماره آذر ۸۳، چاپ اول آزمایشی دی ۱۳۸۴

شابک ۸ - ۱۷۳ - ۳۸۷ - ۹۶۴

ISBN 964 - 387 - 173 - 8

کلیه حقوق برای دانشگاه پیام‌نور محفوظ است.

قیمت: ۱۵۹۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتابهای دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف به صورت درسنامه، آزمایشی، قطعی، متون آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک‌درسی چاپ می‌شود. کتاب درسنامه (د) نخستین ثمره کوششهای علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصلهای مصوب تهیه می‌شود و پس از داوری علمی در گروههای آموزشی، بدون طراحی آموزشی و ویرایش چاپ می‌شود. با تجدیدنظر صاحب اثر و دریافت بازخوردها و اصلاح نارساییها، درسنامه با طراحی آموزشی، ویرایش، و طراحی فنی - هنری به صورت آزمایشی (آ) چاپ می‌شود. با دریافت نظرهای اصلاحی، صاحب اثر در کتاب تجدید نظر می‌کند و کتاب به صورت قطعی (ق) چاپ می‌شود. در صورت ضرورت، در کتابهای چاپ قطعی نیز تجدید نظرهای اساسی به عمل می‌آید یا متناسب با پیشرفت علوم و فناوری بازنویسی می‌شوند. متون آزمایشگاهی (م) متونی است که دانشجویان با استفاده از آن و راهنمایی مربیان کارهای عملی آزمایشگاهی را انجام می‌دهند. کتابهای فرادرسی (ف) و کمک‌درسی (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه می‌شوند. کتابهای فرادرسی با تأیید معاونت پژوهشی و کتابهای کمک‌درسی با تأیید شورای انتشارات تهیه می‌شوند.

مدیریت تدوین

فهرست

شماره سبزه	پیشگفتار هدف کلی
۱	بخش اول. مفاهیم و روشها
۳	فصل اول. کلیات و تعاریف
۵	۱-۱ تعریف جمعیت
۶	۱-۲ انواع جمعیت
۷	۱-۳ تعریف جمعیت‌شناسی
۱۳	۱-۴ شاخه‌های جمعیت‌شناسی
۲۰	۱-۵ رابطه جمعیت‌شناسی با سایر علوم
۲۶	۱-۶ مروری بر تاریخچه مطالعات جمعیتی و نحوه تکوین جمعیت‌شناسی
۳۱	۱-۷ علل اهمیت یافتن جمعیت‌شناسی و مطالعات جمعیتی در جهان امروز
۳۴	فصل دوم. ماهیت و انواع روشهای پژوهش در جمعیت‌شناسی
۳۵	۲-۱ از پژوهش علمی تا پژوهش جمعیتی
۳۸	۲-۲ ماهیت پژوهشهای اجتماعی و جمعیتی
۳۹	۲-۳ مراحل و روشهای پژوهش در جمعیت‌شناسی
۵۰	۲-۴ سازمانها و منابع اطلاعات جمعیتی
۵۲	۲-۵ مروری بر روشهای تحلیلی خاص جمعیت‌شناسی
۵۶	۲-۶ مسائل و مشکلات جمع‌آوری اطلاعات جمعیتی
۶۱	بخش دوم. ساخت و ترکیب جمعیت
۶۵	فصل سوم. توزیع جغرافیایی جمعیت
۶۷	۳-۱ عوامل مؤثر بر انبوهی و پراکندگی جمعیت
۷۰	۳-۲ انواع الگوهای سکونت
۷۷	۳-۳ انواع تراکم جمعیت و شاخص‌های آن

۸۱	فصل چهارم. ترکیب سنی و جنسی جمعیت
۸۲	۴-۱ ترکیب جنسی جمعیت
۸۵	۴-۲ ترکیب سنی جمعیت
۹۴	۴-۳ نمایش هندسی ترکیب سنی و جنسی جمعیت
۱۰۳	فصل پنجم. ترکیب جمعیت به لحاظ وضع فعالیت و اشتغال
۱۰۴	۵-۱ جمعیت فعال
۱۱۰	۵-۲ جمعیت غیرفعال
۱۱۱	۵-۳ شاخصهای مربوط به وضع فعالیت و اشتغال
۱۱۵	فصل ششم. ترکیب جمعیت بر حسب وضع زناشویی و خانوار
۱۱۶	۶-۱ ازدواج
۱۲۳	۶-۲ خانواده و خانوار
۱۲۶	۶-۳ طلاق
۱۲۹	فصل هفتم. ترکیب جمعیت به لحاظ وضع آموزش و سواد
۱۳۰	۷-۱ تعریف آموزش و سواد
۱۳۱	۷-۲ شاخصهای سواد و آموزش
۱۳۲	۷-۳ هرمهای آموزشی و نابرابریهای تحصیلی
۱۳۳	۷-۴ توزیع جمعیت باسواد در سطح آموزش عالی
۱۳۶	فصل هشتم. جمعیت، بهداشت و مسکن
۱۳۷	۸-۱ جمعیت و بهداشت
۱۴۲	۸-۲ جمعیت و مسکن
۱۴۹	بخش سوم. حرکات جمعیت
۱۵۱	فصل نهم. ولادت و باروری
۱۵۲	۹-۱ برخی از مفاهیم زیست‌شناختی ولادت و باروری
۱۵۳	۹-۲ تمایز میان مفاهیم ولادت و باروری
۱۵۴	۹-۳ شاخصهای ولادت و باروری
۱۵۷	۹-۴ الگوهای باروری
۱۵۹	۹-۵ عوامل مؤثر در میزان باروری زنان
۱۶۵	فصل دهم. مرگ و میر
۱۶۶	۱۰-۱ آمارهای مرگ و میر
۱۶۷	۱۰-۲ شاخصهای مرگ و میر
۱۷۳	۱۰-۳ مرگ و میر اختلافی
۱۷۵	۱۰-۴ برخی از آثار کاهش مرگ و میر
۱۷۷	فصل یازدهم. حرکات مکانی جمعیت (مهاجرت)
۱۷۸	۱۱-۱ تعریف مهاجرت
۱۸۰	۱۱-۲ طبقه‌بندی مهاجرتها
۱۸۴	۱۱-۳ نظریه‌های مهاجرت

۱۸۶	۱۱-۴ نتایج و پیامدهای مهاجرت
۱۸۹	۱۱-۵ شاخصهای مهاجرت
۱۹۱	فصل دوازدهم. افزایش جمعیت و چگونگی توزیع و تحول آن در سطح جهان
۱۹۲	۱۲-۱ افزایش جمعیت و انواع آن
۱۹۴	۱۲-۲ مروری کوتاه بر روند تحولات جمعیت جهان و ایران
۲۰۷	بخش چهارم. جمعیت، سیاست و برنامه‌ریزی
۲۰۹	فصل سیزدهم. نظریه‌های جمعیت‌شناسی
۲۱۰	۱۳-۱ طرفداران افزایش جمعیت
۲۱۲	۱۳-۲ مخالفان افزایش جمعیت
۲۱۳	۱۳-۳ طرفداران ثبات جمعیت
۲۱۴	۱۳-۴ طرفداران حد مناسب جمعیت
۲۱۷	۱۳-۵ نقد و بررسی نظریه حد مناسب جمعیت
۲۲۰	فصل چهاردهم. سیاستهای جمعیتی
۲۲۱	۱۴-۱ تعریف سیاست جمعیتی
۲۲۲	۱۴-۲ تاریخچه سیاستهای جمعیتی
۲۲۳	۱۴-۳ اهداف کمی و کیفی سیاستهای جمعیتی
۲۲۴	۱۴-۴ سیاست تنظیم خانواده
۲۳۱	۱۴-۵ سیاست بهبود نسل
۲۳۴	فصل پانزدهم. اهمیت و کاربرد جمعیت‌شناسی در برنامه‌ریزیهای اجتماعی و اقتصادی
۲۳۵	۱۵-۱ رابطه جمعیت و توسعه از دیدگاههای گوناگون
۲۳۶	۱۵-۲ تعریف برنامه‌ریزی
۲۳۷	۱۵-۳ جایگاه برنامه‌ریزی در نظامهای اقتصادی گوناگون
۲۳۷	۱۵-۴ برنامه‌ریزی اقتصادی - اجتماعی و جایگاه آن در فرآیند توسعه کشورهای جهان سوم
۲۳۹	۱۵-۵ انواع برنامه‌ریزیهای اجتماعی
۲۳۹	۱۵-۶ اهمیت داده‌ها و اطلاعات صحیح جمعیتی در برنامه‌ریزیهای مختلف
۲۴۳	۱۵-۷ مهمترین عوامل جمعیتی مورد توجه در برنامه‌ریزیها
۲۴۷	پاسخنامه
۲۵۱	کتابنامه
۲۵۵	واژه‌نامه فارسی - انگلیسی

پیشگفتار

با پایان یافتن قرون وسطی که دوران طولانی فراموشی اندیشه و پژوهش بود به یکباره همه مغزها، دستها و قلمها به کار افتادند. چرخهای زندگی بار دیگر با شادی و نشاط به حرکت درآمدند و بذر ترقی و پیشرفت در سراسر اروپای آن زمان افشاندند. انقلاب در کشاورزی موجب فراوانی غذا شد، انقلاب در صنعت، باعث فزونی کالا گشت و انقلاب در طب و بهداشت، موجب مهار بیماریهای خطرناک همه‌گیر شد. یکی از پیامدهای این سه انقلاب بزرگ، افزایش بی‌سابقه نفوس (انفجار اول جمعیت) بود که در نهایت با مجموعه‌ای از تلاشهای منظم و پیگیر از شدت این افزایش کاسته شد و رشد جمعیت در دنیای توسعه یافته در حد معینی تثبیت شد.

آنچه که از این تحولات بزرگ نصیب مردم جهان سوم شد انبوه داروها، تجهیزات و خدمات بهداشتی و درمانی بود که موجب کاهش سریع مرگ و میر و کنترل بیماریهای گوناگون گشت و چون باروری به همان سرعت کاهش نیافت در نتیجه رشد جمعیت این کشورها به سرعت فزونی یافت به گونه‌ای که از آن تحت عنوان «انفجار دوم جمعیت» یاد شد.

هر چند که پیدایش علم «جمعیت‌شناسی» به مقطعی از زمان برمی‌گردد که کشورهای مغرب زمین خود دارای رشد بالای جمعیت بودند اما اهمیت یافتن فوق‌العاده جمعیت‌شناسی در عصر حاضر، نتیجه احساس خطری است که از افزایش جمعیت کشورهای در حال توسعه حاصل شده‌است.

رسالت جمعیت‌شناسی، صرفاً شناسایی عوامل رشد جمعیت و کنترل آن نیست. بلکه امروزه شناخت علمی جمعیت، به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین ارکان برنامه‌ریزیهای اجتماعی - اقتصادی، اهمیت خاصی یافته‌است. به‌گونه‌ای که در مدت زمانی کوتاه، جمعیت‌شناسی توانست به‌عنوان یک علم نوپا، در اکثر دانشگاههای جهان، در کنار سایر علوم اجتماعی قرار گیرد. به‌ویژه آنکه علمی چون جامعه‌شناسی، اقتصاد، جغرافیا، سیاست و... برای تبیین پدیده‌های مربوط به خود، نیازمند شناخت جمعیت و ویژگیهای آن بودند.

این کتاب که برای دانشجویان رشته‌های علوم اجتماعی و آمار نوشته شده‌است در چهار بخش و پانزده فصل تدوین گردیده‌است. در بخش اول، دانشجویان با مفاهیم و روشهای جمعیت‌شناسی آشنا می‌شوند. در بخش دوم به مطالعه ساخت و ترکیب جمعیت می‌پردازند و در بخش سوم حرکات جمعیت را مورد بررسی قرار می‌دهند و بالاخره در بخش چهارم به شناسایی رابطه میان جمعیت، سیاست و برنامه‌ریزی می‌پردازند.

در نگارش کتاب، سعی شده‌است اصلیت‌ترین مفاهیم و مباحث جمعیتی با آوردن مثالها و شواهدی از ایران و سایر کشورها به‌صورتی روشن و ملموس تشریح گردد. لذا دانشجویان باید روی این مثالها، جدولها و نمودارها دقت و تعمق کافی بنمایند تا یادگیری مطالب آسانتر انجام پذیرد.

لازم به یادآوری است که از زمان چاپ نخست این کتاب (۱۳۷۵)، نگارنده همواره مورد لطف و عنایت همکاران محترم در دانشگاه پیام‌نور و برخی دیگر از دانشگاهها و نیز دانشجویان عزیز بوده‌است و از انتقادات و نظرات اصلاحی آنها در ویرایش جدید کتاب بهره‌ها جسته‌است. کاهش حجم مطالب غیرضروری، بروز کردن آمارهای جمعیتی ایران و جهان و افزودن سه فصل جدید برای تکمیل چارچوب مباحث درس از آن جمله‌اند.

هر چند که ذکر نام همه عزیزان مقدور نیست لیکن حسب وظیفه، می‌باید سپاس ویژه خود را از آقای دکتر محمدجواد زاهدی (مدیر گروه علوم اجتماعی دانشگاه پیام‌نور) ابراز دارم. همچنین از آقای سعید کیاکجوری (عضو هیئت علمی دانشگاه پیام‌نور شیراز) که با نهایت تلاش و نکته‌سنجی‌های خاص خود، ویرایش علمی کتاب

را انجام دادند کمال امتنان را دارم. ضمناً باید از دانشجویان عزیزی که در نقد، بررسی و اصلاح آمارها و مباحث مختلف کتاب مرا یاری کردند، تشکر نمایم.

در پایان، باید از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر حبیب‌اله زنجانی که با وجود مشغله فراوان زحمت و ویرایش علمی کتاب (چاپ اول) را متحمل شدند سپاسگزاری نمایم.

انتظار دارد که همکاران و دانشجویان محترم در جهت بهبود کمی و کیفی کتاب همچنان از ارسال نظرات اصلاحی خود دریغ نورزند.

«بگو نماز و نیایش من و زندگانی و مرگ من برای خداوندی است که پروردگار جهانیان است» (قرآن کریم، انعام، ۱۶۲).

سعید تمنا

تبریز، ۱۳۸۳ هجری شمسی

هدف کلی

در این درس، دانشجویان با مفاهیم و مباحث اساسی علم جمعیت‌شناسی آشنا می‌شوند و ضمن شناخت روشهای پژوهش، ساخت و ترکیب جمعیت و نیز حرکات و دگرگونیهای آن را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهند. بدین ترتیب، آنها در می‌یابند که نقش و اهمیت جمعیت‌شناسی در برنامه‌ریزیهای اجتماعی و اقتصادی چیست.